

XCVI

ARCHIVO DE ARTE VALENCIANO

Publicación de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos. Valencia

Valencia 2015

Edita

Real Academia de Bellas Artes
de San Carlos. Valencia

© de los textos, los autores

ISSN: 0211-5808

Déposito legal: V-710-1999

Diseño

Paco Bascuñán, 2008

Maquetación

Estudio Paco Bascuñán

Poeta Monmeneu 18 bj. 46009 Valencia (España)

Tel. 963 406 508 / 963 494 183

E-mail: lupe@pacobascunan.com

Imprime:

Gráficas Marí Montañana. s.l.

Horno de los Apósteles, 4 - 46001 Valencia (España)

Tel. 963 912 304 / Fax 963 920 639

E-mail: imprenta@marimontanyana.com

Archivo de Arte Valenciano es analizada sistemáticamente por el Centro de Información y Documentación Científica del C.S.I.C., e indizada en la base de datos de I.S.O.C. accesible “on-line”, distribuida en CD-ROM y en forma de repertorios bibliográficos impresos: INDICE ESPAÑOL DE HUMANIDADES.

Els orgues de Montesa: els contractes de 1539, 1596 i 1744

Josep Cerdà i Ballester
Universitat de València*

A l'orguener Juan Bautista Díaz, *in memoriam*

RESUMEN

Tras situar la Montesa de Época Moderna en contexto, el autor ofrece la transcripción de tres contratos para la construcción de órganos en su iglesia parroquial el último de ellos, de 1744, en uso en la actualidad.

Palabras clave: Montesa / órgano / organero / Orna / Comalada / Usaralde

ABSTRACT

After situating the town of Montesa in the Modern Era in context, the author transcribes three contracts to build organs for its parish church, the last of which, dating from 1744, is still in use today.

Keywords: Montesa / organ / organ builder / Orna / Comalada / Usaralde

*Aquest treball s'ha realitzat en el marc del projecte «Nuevas perspectivas de historia social en los territorios hispánicos del Mediterráneo Occidental en la Edad Moderna» (HAR2014-53298-C2-1), finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat.

El mitjà de producció més important continuava sent, com des de feia segles, la terra. El cronista Viciàna, a mitjan segle XVI, descrivia els termes de Montesa i la veïna Vallada –independent de Montesa des de 1547²– així:

“Son términos de muchas labranças y plantados de muchos árboles y en ellos se cogen trigos, cevadas y otros frutos, y de los árboles más de quatro mil libras de seda y quarenta cinco mil arrobas de azeyte, y cient cinquenta mil arrovas de garrovas, y mucha grana por los montes, y miel y cera, mucha y muy buena, por tener buenos pastos de flores para las abejas”³.

Al segle vinent, el paisatge agrari era pràcticament idèntic: segons Gaspar Escolano

“Su vega y campo, que se estiende hasta la ribera del río Setabis o Xàtiva, rinde en abundancia, fuera de los panes, azeyte, seda, algarrovas, grana y miel”⁴;

ahora, el montesí fra Joan Borja i Aràndiga apuntava una situació similar per al 1624, doncs en referir-se a Montesa, afirmava que

“Su término está muy bien plantado, cógese trigo, cevada, azeyte y garrofas, es todo secano y por esto es tierra muy sana”⁵.

I. CONTEXT HISTÒRIC LOCAL

La Montesa del segle XVI estigué caracteritzada per una expansió demogràfica que va fer que, en tan sols un segle, la població es multiplicara en més del doble. Així, si el 1510 hi havia al poble 92 famílies, el 1584 n’eren 249, mostra evident de la prosperitat econòmica. Les xifres més acusades de creixement es donaren als anys huitanta del segle XVI, amb màxims que se situen en 1584 i comencen a minvar, de forma progressiva, a partir dels noranta, com podem apreciar a la taula següent¹:

Anys	Focs o famílies
1510	92
1535	133
1547	134
1565-72	149
1572	226
1584	249
1590	244
1596	230

¹ El nombre de famílies i les fonts d’arxiu en GARRIDO PENADÉS, Héctor; PELEJERO VILA, José Aurelio, *Vallada: su evolución urbana entre los siglos XIII al XIX*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2000, pp. 309-310.

² Cfr. PELEJERO VILA, José Aurelio, *La segregació de Vallada de la vila de Montesa. De lloc a vila (1543-1550)*, Vallada, Ajuntament, 2014.

³ VICIANA, Rafael Martín de, *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su Reyno*, Barcelona, 1564-66, reimpressió: València, Universidad de Valencia, Departamento de Historia Moderna, 1972-1978, vol. III, fol. XXXXVI [p. 107].

⁴ ESCOLANO, Gaspar, *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y Reyno de Valencia*, València, Felipe Mey, 1610-11, reimpressió: València, Universidad de Valencia, Departamento de Historia Moderna, 1972, vol. V, columna 1025.

⁵ BORJA i ARÁNDIGA, frey Joan, *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y Cavallería de Montesa (1624)*; *manuscrito de frey Joan Borja, religioso montesiano*; edició i estudi preliminar de Fernando Andrés Robres i Josep Cerdà i Ballester, València, Institució Alfons el Magnànim, 2004, p. 97.

Fig. 1.- Orgue de Montesa. Martín de Usarralde, 1744.

Des del punt de vista jurídic el poble pertanyia, des de 1319, a l'orde de Montesa. Un cavaller de l'Orde, amb el títol de sotsclauer, governava Montesa i la veïna Vallada en nom de la institució. Tot això, les exigències senyoriales respecte dels camperols d'ambdós pobles foren relativament modestes, molt semblants a les dels pobles de reialenc, amb la qual cosa es pogué generar una certa burgesia agrària que basava la seua riquesa en l'explotació de la terra i l'arrendament dels monopolis i regalies⁶. Això es traduí, també, amb la presència de religiosos de l'orde de Montesa nascuts a la vila, alguns d'ells amb parents que havien exercit càrrecs municipals i familiatures de la Inquisició. Sols al segle XVI podem documentar-ne uns quants, fins a diuit, que foren els següents⁷ –la data d'ingrés en l'Orde, entre parèntesi–: Jaume Franco i Antoni Aràndiga (c. 1519), Bartomeu Fito i Miquel Borja (1537), Sebastià Tolsà (1542), Gaspar Aràndiga i Baltasar Primo (1564), Francesc Martí (1565), Baltasar Alcover (c. 1567), Miquel Català i el venerable Miquel Aràndiga (1569); els cosins Miquel Fito i Pere Fito (1576), Baltasar Primo (1577), Francesc Vich (1578), Gaspar Requena (1586), Berenguer Vila i Joan Borja (1588).

Pel que fa al govern municipal l'exercia el justícia i tres jurats, que nomenava el sotsclauer de l'Orde. Altres càrrecs eren el mostassaf, que s'encarregava del mercat i de les obres públiques, el síndic, l'escrivà dels jurats i un notari que actuava com assessor.

El paisatge urbà continuava dominat per l'imponent castell-convent que l'orde de Montesa tenia a la vila. Les descripcions de l'edifici al segle XVI són poc precises; tot i això, una bona síntesi ens l'ofereix, de nou, fra Joan Borja, en descriure'ns l'edifici, en 1624, així

“El castillo y convento de Montesa es de los más fuertes y gallardos que hay en la Corona de Aragón, porque es todo labrado de piedra picada muy curiosa. Está fundado ensima de un muy grande peñasco desgajado que es cosa particular. En este castillo está fundado el convento de la Orden de Montesa, el qual se intitula de Nuestra Señora de Montesa; es cabeça de dicha Orden, porque no hay otro. Hay antes de entrar en el dicho castillo un terrapleno, y dél hay un puente de madera levadiso que ajunta con la misma puerta del castillo; la qual puente levantada y hazida con una cadena con un instrumento de un torno, queda la puerta del dicho castillo muy fuerte, porque queda la puerta del castillo en alto más de cien palmos [...]. Hay en dicho castillo una iglesia de piedra picada muy hermosa, toda de una bóveda, la qual hizo hazer el señor maestro don Pedro de Tous. También hay un claustro muy bueno de piedra picada con el capítulo y capillas en él, muy bien acabado; y en particular, el capítulo es de los mejores que hay en todo el Reyno. Assimismo hay un dormitorio muy curioso, de piedra picada toda, con una cubierta de madera muy curiosamente labrada. Hay assimismo un quarto para la habitación de los señores maestros muy bueno, con una sala que mandó hazer el señor maestro Llançol, con la cubierta de maçonería y assimismo hay una tribuna en los dichos aposientos, que sale a la iglesia, muy devota. Hay también un quarto muy bueno para la habitación del comendador maior. También hay assimismo, otro quarto para el clauero

6 Cfr. PÉREZ BORREDÁ, José Rafael, *Fragmentación de la propiedad agraria y estructura social en el secano valenciano. Vallada, siglos XVI-XIX*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2004, pp. 77-102, 293-297.

7 Informació d'alguns d'ells, en fitxes individualitzades, en la nostra tesi doctoral, en línia: CERDÀ i BALLESTER, Josep, *Els cavallers i religiosos de l'Orde de Montesa en temps dels Àustria (1592-1700)*, València, Universitat de València-Estudi General, Facultat de Geografia i Història, 2012, disponible en <<http://roderic.uv.es//handle/10550/24971>> [Consulta: 15/03/2015].

de la Orden. Hay también una torre muy fuerte en dicho castillo, adonde tiene la Religión las cárceles. Hay también una bodega cavada dentro de una peña muy grande, la qual costó de hazer muchos ducados; dizen que la mandó labrar el señor maestro don Luis Despuig. Hay una sisterna la qual está assimismo cavada en la peña, muy grande, adonde van todas y se recogen las aguas de casa; costó mucho dinero de hazer; mandola labrar el señor maestro don Bernardo Despuig. Otra sisterna hay para el servicio de la cavalleriza, y otra para la cocina. Hay assimismo en el dicho castillo un horno y una cocina con un edificio muy delicado; hay assimismo un refitorio. Hay en el dicho castillo dos patios arto grandes y algunas otras oficinas necessarias para la habitación del dicho castillo. Hay en el medio del claustro un güerto donde hay muchos naranjos y acipreses, que parece cosa miraculosa ver árboles tan grandes en un güerto que la tierra se a trahído allí aposta”⁸.

Per suposat, l'església del castell comptava amb un orgue, del que tenim molt poques referències, la més antiga de 1572⁹.

El casc urbà de Montesa, a mitjan segle XVI,

no devia anar molt més lluny de l'actual carrer Sant Roc. Des d'eixe carrer, creuant el del Mig, tal volta el nucli urbanitzat es dirigiria cap al portal de Bonaire, tenint present que el que hui considerem carrer del Mig –en altres temps de la Font Salada–, estava, en 1558, fora del recinte emmurallat, segons deduïm del lloc on se situava la casa de Joan Alcover “*site et possite in suburbe sive ravallo dicte ville, in vico dicto de la Font Salada*”¹⁰.

La Parròquia es va erigir canònicament el 1289, el mateix any de la carta pobla. Servida –suposem– per clero de la diòcesi de València, tres dècades després, en fundar-se l'orde de Montesa, fou unida a l'Orde d'acord amb la butlla de fundació del papa Joan XXII, lliurada el deu de juny de 1317, amb la qual cosa un dels seus frares, nomenat pel mestre, assumia la cura d'ànimes. A banda del rector titular i de la presència d'un vicari¹¹ que l'ajudava, al segle XVI tres preveres celebraven les mandes pies establides en els beneficis fundats a l'església, dedicats a Sant Joan Baptista i Sant Antoni Abat, Santa Llúcia i Nostra Senyora de Gràcia, als quals, la pietat dels fidels del segle XVII afegí tres beneficis més amb les advocacions del Santíssim Sagrament, la Puríssima i Sant Carles Borromeu¹²; i la Mare de Déu del Roser¹³.

Després del castell, l'edifici més important era l'església parroquial. La que hi havia en

8 BORJA, frey J., *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden...*, cit., pp. 180-182.

9 ROS, Vicent, “Montesa. Del monaquisme militant a la religiositat popular. Esbòs d'una singular trajectòria espiritual i musical. *Bicinium* o trajectòria a duo entre parròquia/escola - castell-convent”, en CERDÀ i BALLESTER, Josep *et alii*. *En torn a la Mare de Déu de Montesa*, Montesa, Parròquia de l'Assumpció, 2005, p. 74.

10 1558, febrer 13. Montesa. Inventari dels béns que hi havia a la casa de Joan Alcover: ARV [Arxiu del Regne de València], sign. 1648. Bartomeu Navarro, notari.

11 El 1521, quan les conversions forçoses dels mudèjars al cristianisme, el vicari de Montesa era mossén Antonio Garcia : BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, Rafael, *Heroicas decisiones: la Monarquía Católica y los moriscos valencianos*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2001, p. 63.

12 Cf: CERDÀ i BALLESTER, Josep; PÉREZ GIMÉNEZ, Juan Ignacio; SERRA ESTELLÉS, Xavier, *Inventari dels Arxius Parroquials de la Costera*, València, Facultat de Teologia San Vicente Ferrer, Series *Monumenta Archivorum Valentina*, n.º XII (2013), pp. 196-197.

13 El benefici en qüestió fou instituït cap al 1670-71, a la capella de la Mare de Déu del Roser, pel “licenciado” Miguel Guerola; o d'acord amb la voluntat de mossén Juan Barberán, tots naturals d'Énguera: AHN [Archivo Histórico Nacional], *OOMM* [Órdenes Militares], lib. 712-C, ff. 408v-409 i 500.

Època Medieval, amb arcs diafragma i coberta de fusta, va ser pràcticament destruïda per un incendi l'any 1479 “no romanint-hi sinó les parets e archs de pedra carafoxats”¹⁴. Després de l'incendi, probablement hagueren de reconstruir-la¹⁵, amoblar-la i dotar-la d'un orgue, un instrument que pel que sabem, fou substituït per un de nou unes dècades després, com vorem tot seguit. Després, hi consten importants obres d'ampliació entre els anys 1584-1589, doncs l'església era massa xicoteta per acollir els veïns que aleshores tenia el poble, ja que de 92 famílies el 1510 –recordem– havien passat a 249 el 1584. Tal volta fou en eixe moment quan es bastí la torre-campanar actual, integrada, probablement, dins els murs de la vila.

Una població en augment, amb diversos preveres consagrats al culte diví, necessàriament havia de comptar amb un orgue a l'església. A més, en paraules de Ferran Garcia-Oliver, “l'orgue es converteix en un assumpte que depassa l'estricta competència parroquial o una qüestió simplement musical. L'orgue ha de ser un instrument que conjumine la perfecta concordança dels sons i la bellesa del treball en fusta i pintura. El prestigi local depèn, també, d'aquest monument que decora una paret lateral de l'església”¹⁶.

A més de l'església, altres obres testimonien la prosperitat econòmica local. Abans de 1558¹⁷

es degué bastir una ermita dedicada al patró de la vila, Sant Sebastià, un espai que després, en 1559, el pintor montesí Gaspar Requena s'encarregà d'ornar amb un retaule¹⁸ –hui, a l'església parroquial–. Segurament uns anys més tard s'edificà l'actual Casa Abadia¹⁹, i, també, l'ermita de la Santa Creu²⁰.

2. DELS ORGUES DEL SEGLE XVI AL DE 1744

Vista la situació general de la Montesa renaixentista, que creixia, bastia edificis i encarregava retaules –cap al 1590, el d'Ànimes, que conservem–, no podia faltar l'orgue.

Els indicis més antics cal remuntar-los a finals del segle XV o bé a primeries de la centúria següent, doncs l'orgue encarregat en 1539 s'havia de costejar amb diners i amb “lo orgue que de present tenim en dita església”, segurament per aprofitar alguns dels materials.

En febrer de 1539, els jurats de la vila Joan Borja, Lluís Navarro i Joan Martí acordaren amb els orgueners Pere i Gaspar d'Orna –àlies navarros– la construcció d'un nou orgue per a l'església. Encara que d'origen navarrés, ambdós consten aveïnats a la ciutat de València, no sabem si parents de Joan d'Orna, un altre orguener amb obra documentada a Gandia el 1520²¹.

L'orgue que els jurats de Montesa havien pres com a model fou el del monestir cister-

¹⁴ “De incendio secundo in ecclesiae Montesia”: AHN, OOMM, lligall 2353, f. 103v.

¹⁵ El 6 d'abril de 1490 es concediren quaranta dies d'indulgència a tots aquells habitants de Montesa i Vallada –sufragània de Montesa– que ajudaren en la construcció d'una nova capella i un retaule dedicats a la Mare de Déu del Roser, a la parroquial de Montesa, destruïts en dies passats pel foc (suposem, per l'incendi de 1479): AHN, OOMM, lib. 708-C, f. 93r.

¹⁶ GARCIA-OLIVER, Ferran, *Pedagogia melódica. La música antiga a Gandia*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 2000, p. 15.

¹⁷ El 21 de gener de 1558, Pere Navarro, ermità de Montesa, va fer cessió de 15 sous anuals en favor de l'ermita de Sant Sebastià i Sant Roc “ad opus operum et ornamentorum heremitas dictorum sanctorum”: ARV, *Protocols notarial*, sign. 1648, Bartomeu Navarro, notari.

¹⁸ Cfr. Hernández Guardiola, Lorenzo, Ferrer Orts, Albert, López Azorín, María José, Gómez i Lozano, Josep-Mari, *Gaspar Requena, pintor valenciano del Renacimiento (c. 1515 – después de 1585)*, Xàtiva, Ulleye, 2015.

¹⁹ Una descripció de la casa, de 1572, en CERDÀ i BALLESTER, Josep, *Montesa al teu abast: la seua història, monuments i paratges*, Montesa, Museu Parroquial i Asociación para la promoció socio-económica Macizo del Caroig, 1999, pp. 31-32.

²⁰ Informació sobre les ermites del poble, en la web del Museu Parroquial de Montesa: www.museumontesa.com

²¹ GARCIA-OLIVER, Ferran, “Els orgues de la Collegiata de Gandia”, *Cabanilles*, n.º 23 (1987), pp. 9, 11, 13, 16, 17 i 29; *Pedagogia melódica...*, cit., p. 17, 48, 51-59.

Fig. 2.- Orgue de Montesa. Detall.

cenc de la Saïdia²², a la ciutat de València. La seua entonació havia de ser de sis pams i tindria unes contres de fusta –que es tocaven amb els peus– de dotze pams²³. Comptaria amb unes portes pintades a l'oli, que en obrir-se mostrarien la coronació i l'assumpció de la Mare de Déu; mentre que en tancar-se, es vorien dos àngels amb instruments. El preu havia de ser de 96 lliures, a més de la vàlua de l'antic orgue, que quedava a disposició dels orgueners. Havia d'estar acabat en el termini de cinc mesos i mig, per estrenar-se en la solemnitat de la Mare de Déu d'Agost de 1539. Per fer-nos una idea de la despesa, el 1534 una casa a València s'havia adquirit per la considerable quantitat de 137 lliures²⁴. L'orgue de Cinctorres, encarregat el 1553 al prestigiós orguener Pere Serrano, va costar 130 lliures, i seria d'una grandària semblant al de Montesa²⁵. Tot i això, hi havia qui tenia més possibilitats: l'encarregat el 1538 al mateix Serrano per a la parròquia de Santa Caterina d'Alzira costà 290 lliures, doncs a banda de ser molt més gran que el projectat a Montesa, incorporava algunes novetats tècniques²⁶.

L'orgue que els Orna van fer per a l'església de Montesa degué funcionar uns cinquanta anys, doncs en la visita pastoral practicada a l'església el 1592 per Tomàs d'Espinosa²⁷, bisbe titular del Marroc i auxiliar a València del Patriarca Ribera, el visitador ordenà als jurats la construcció d'un orgue²⁸. Tot i això, l'instrument vell encara es valorà en cinquanta lliures, quasi la meitat del que havia costat nou de trincades abans, certament dins una cojuntura d'important creixement dels preus. Així, quatre anys després de l'amonestació del bisbe, es contractà amb Agustí Comalada, orguener de la ciutat de València, un nou orgue per a l'església. Comalada feia temps que dominava el món de l'orgueneria, doncs el 1577 executà certes millores en l'orgue de la col·legiata de Gandia²⁹. Anys després, el 1588, el trobem treballant a Albalat de Pardines –hui, de la Ribera–³⁰.

En 1596, els jurats de Montesa van prendre per model l'orgue que Comalada havia fet per a la població de Cabdet –aleshores València–, a 47 km. de distància. L'instrument s'havia de fer en un termini de dos anys, a comptar des del dia

22 Sobre aquest monestir –des del 1962 a Benaguasil–, FERRÁN SALVADOR, Vicente, “El Real monasterio cisterciense de *Gratia Dei* (Zaidía) en Valencia. Aportación a su historia”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, n.º 46 (1961), pp. 60-108; RODRIGO ZARZOSA, Carmen, “El Real Monasterio Cisterciense de *Gratia Dei* o de la Zaydía de Valencia”, en CAMPOS y FERNÁNDEZ de SEVILLA Francisco Javier (coord.), *La clausura femenina en España, actas del simposium: 14-IX-2004*, Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 2004, vol. II, pp. 761-778, disponible en línia a *Dialnet*.

23 La correspondència aproximada entre pams i peus (mesura que s'adoptà posteriorment) és aquesta: 6 pams = 4 peus, per la qual cosa l'orgue esmentat comptava amb una base d'octava i contres de huit peus.

24 COMPANY, Ximo, “*L'art i els artistes al País Valencià modern (1440-1600)*”, Barcelona, Curial, 1991, p. 227.

25 ROS, Vicent, “Noves aportacions a l'obra de l'orguener Pere Serrano”, *Cabanilles*, n.º 8 (1983), pp. 22-23; 35-36.

26 ALONSO CLIMENT, Vicent, “Orgues i organistes d'Alzira”, *Cabanilles*, n.º 14-15-16 (1985), pp. 39, 107-109.

27 Dades sobre el personatge en CALLADO ESTELA, Emilio, *Todos los hombres del Patriarca. Obispos del entorno de don Juan de Ribera*, València, Aula Pérez Bayer *et alii*, 2010, pp. 55-63.

28 “Otro sí, encargó el señor visitador a los magníficos jurados, que lo más presto que ser pueda hagan en la dicha yglesia un órgano, de que ay gran necesidad”: en els “mandatos” de la visita pastoral de 1592: AHN, OOMM, lib. 711-C, f. 867v.

29 GARCIA-OLIVER, F., “Els orgues de la Col·legiata...”, *cit.*, pp. 10, 13, 19-21; *Pedagogia melódica...*, *cit.*, pp. 74-75.

30 GIMÉNEZ ÚBEDA, Joan Ramón, “Orgues i organistes a Albalat de la Ribera”, *Cabanilles*, n.º 34-36 (1990), pp. 8, 32, 109.

de la signatura dels capítols –31 de gener–, pel preu de 800 lliures, incloses les 50 en què fou valorat l'orgue vell. El nou orgue havia de tindre una entonació de dotze pams, amb diversos registres i contres d'entonació de vint-i-quatre pams³¹. A més, afegiren alguns registres d'*adorno* com “un temblant, gayta, rosinyol y tabals”³². L'alimentació havia de fer-se mitjançant tres manxes de “cordonans ensaginats”.

L'orgue es va col·locar damunt la capella dedicada a la Puríssima, on precisament el 1620 es va fundar un benefici sota dita advocació i la de Sant Carles Borromeu³³. Aquell orgue degué durar fins als anys noranta del segle XVII, doncs el 1693 començà la construcció de l'església actual. Tres anys després tenien en peu mitja església nova i mitja vella, amb la qual cosa traslladaren el culte a la part nova per enderrocar el que restava de l'antic temple i poder continuar les obres³⁴; és aleshores, quan perdem el rastre de l'orgue de Comalada. Tot i això, en els capítols per a la construcció de l'església, consta que el mestre de l'obra havia de posar al seu lloc, entre altres coses, la caixa de l'orgue³⁵.

Les obres de construcció de l'església van finalitzar el 1702. Poc després esclatà la guerra de Successió, amb la qual cosa el 30 de novembre de 1706 tropes formades per anglesos i portuguesos saquejaren la vila i l'església “sin atenzión a lo más sagrado”³⁶. Tal volta el deute contret per la vila amb motiu de les obres de l'església, amb l'afegit dels efectes de la guerra, ajornà unes quantes dècades la construcció d'un nou orgue. Caldrà esperar a l'any 1743 per poder constatar les primeres notícies a l'efecte. Així, el vint d'agost d'aquell any, Josep Fito, menor, com a dipositari de l'administració de l'orgue, donava descàrrec de la seua gestió en presència del rector de Montesa, fra Josep Carbonell, i dels membres de l'ajuntament³⁷. Alhora el nou dipositari, Vicent Requena, manifestava haver rebut del “pósito y caudal de la administración de la cambrà de trigo de dicha villa”, 200 lliures destinades a sufragar les despeses de l'orgue, quantitat que hagué d'autoritzar, prèvia sol·licitud de la vila, el cavaller fra Josep Barberà i Puigmoltó³⁸, sotscomanador del castell-convent de l'orde de Montesa, sotsclauer i lloctinent del rei als pobles de Montesa i Vallada.

- 31 Aquest orgue tindria, aleshores, un registre de huit peus com a base, i unes contres que sonaven octava greu. Devem els aclariments sobre mesures i entonació a l'amabilitat dels amics organistes Miguel Gironés i Arturo Barba.
- 32 Cfr. LAMA, Jesús Angel de la (S. I.), “Registros de adorno”, en BONET CORREA, Antonio (coord.) *El órgano español. Actas del II Congreso Español de Órgano*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1987, pp. 50-52, 42-43, 49, 36-37.
- 33 CERDÀ, J. (et alii), *Inventari dels Arxius Parroquials de la Costera*, cit., p. 197.
- 34 1696, octubre, 13. Montesa. Els jurats de la vila contra el clero de l'església parroquial. Sobre la col·locació d'uns bancs al presbiteri de la nova església pels representants municipals: ARV, *Protocols notarians*, sign. 18.
- 35 CERDÀ i BALLESTER, Josep, “L'església parroquial de Montesa: gènesi i evolució constructiva (1686-1702)”, *Papers de la Costera*, n.º 12 (2001), ítem 16, p. 76.
- 36 TORMO SANZ, Leandro, “Documentos sobre la participación de Montesa en la Guerra de Sucesión”, *Papers de la Costera*, n.º 2 (1982), p. 118.
- 37 Joaquín Arándiga, *alcalde ordinario*, Vicente Borja, Pedro Terol i Joseph Terol de *Francisco*, regidors, i Joseph Llopis, síndic i procurador general: ARV, *Protocols notarians*, sign. 2039, ff. 47-47v.
- 38 Va nàixer a Ontinyent el 31-VII-1692. El dia de Nadal de 1703 es va creuar cavaller de l'orde de Montesa. Anys després, el 1741, va ser nomenat sotscomanador del castell-convent de Montesa, dignitat que duia annexa la de sotsclauer i el govern, en nom de l'Orde, de Montesa i Vallada. Va faltar al seu poble el 24 de novembre de 1758: AHN, *OOMM*, lib. 515-C, ff. 32v-34v; lib. 853-C, p. 117; expedients de cavallers de Montesa, n.º 377.

Una vegada disposats els mitjans de finançament, s'optà per contractar els servicis de l'orguener Martín de Usarralde. Junt a Matías Salanova i Tomás Grañena, Usarralde havia format part d'una factoria d'orgues integrada pels tres mestres orgueners, la qual estigué activa entre 1719 i 1738³⁹. A més, tenim documentada la presència d'alguns d'ells en la zona: en 1728, Grañena estava fent una sèrie de reparacions en l'orgue del castell-convent de Montesa, que ascendiren a la respectable xifra de 500 lliures⁴⁰. Poc després, el 1732, la vila de Vallada devia a l'orguener Salanova 250 lliures, no sabem si per haver construït un orgue o per reparacions de l'antic⁴¹.

L'interlocutor entre el mestre orguener i la part interessada fou fra Vicente Juan, organista del Sacre Convent de Montesa, el qual acordà amb Martín de Usarralde les característiques tècniques que havia de tindre l'instrument. Fra Vicente portava més de trenta anys d'organista al convent montesià, doncs havia ingressat el 1712 com a frare barbut –o llec– per ocupar-hi dita plaça⁴². Fou el darrer organista del castell de Montesa i sobrevisqué al terratrèmol per estar absent el 23 de març de 1748⁴³.

L'orgue que Martín Usarralde construï el 1744 es descriu al contracte que oferim tot seguit, doncs no ens estenem més per haver-hi, a més, un article anterior publicat l'any 2000 que recull tota la documentació⁴⁴.

Tenint la informació d'arxiu i els elements de l'orgue que encara restaven a Montesa –el secret principal, el de les contres i el de la corneta de mà dreta–, sols necessitàvem els tubs i un nou teclat per posar en marxa l'instrument, doncs aquelles peces s'havien destruït durant la guerra de 1936. Les ajudes de la Diputació de València i l'aportació que amb molt d'esforç hagué de realitzar la Parròquia, permeteren que l'empresa Berenguer & Díaz posara l'orgue en funcionament. El nou de març de 2002 inauguràrem la restauració de l'orgue amb un concert a càrrec del professor Vicent Ros. De la seua trajectòria des d'aleshores, hi ha complida referència a la web del Museu Parroquial de Montesa: www.museumontesa.com

Després de la seua inauguració, s'encarregà del manteniment de l'instrument l'amic Juan Bautista Díaz, *Batiste*, a qui recordem, agraïts, des d'aquestes pàgines.

39 PINGARRÓN, Fernando, “La factoría de órganos Salanova-Usarralde-Grañena. 1719-1728-1738”, *Cabanilles*, n.º 10-11 (1984).

40 “La fábrica del secreto y demás reparos que necesita el órgano de la iglesia de Montesa [del castell-convent] fue apreciada por dos diferentes peritos en 600 libras, pero el prior de Montesa ha solicitado y conseguido que un maestro de órganos de los más acreditados que hay en Valencia lo haga por la cantidad de 500 libras”, sobre la provissió d'ornaments i reparació de l'orgue del Sacre Convent de Montesa (15-VII-1727): AHN, OOMM, lib. 846-C, ff. 90v-91r. El trenta d'agost de 1728, a Montesa estant, Tomás Grañena, probablement malalt, es veié obligat a cridar el notari local i dictar-li el seu testament, que es conserva a l'ARV, *Protocolos notariales*, sign. 2035, ff. 83-86.

41 PINGARRÓN, F., “La factoría de órganos...”, *cit.*, p. 22.

42 AHN, OOMM, lib. 565-C, f. 121.

43 El seu substitut aquell dia, Luis Taengua –o Tahuenga–, organista de Moixent, morí pels efectes del terratrèmol: *cfr.* ROS, V., “Montesa. Del monaquisme militant...”, *cit.*, p. 77.

44 CERDÀ i BALLESTER, Josep, “Un orgue de Martín Usarralde a Montesa”, *Crónica de la XXII Asamblea de Cronistas Oficiales del Reino de Valencia (València-La Valldigna-Santa Pola, octubre de 1998)*, València, Associació de Cronistes Oficials del Regne de València, 2000, pp. 371-385.

Fig. 3.- Detall dels rètols dels registres de mà esquerra.

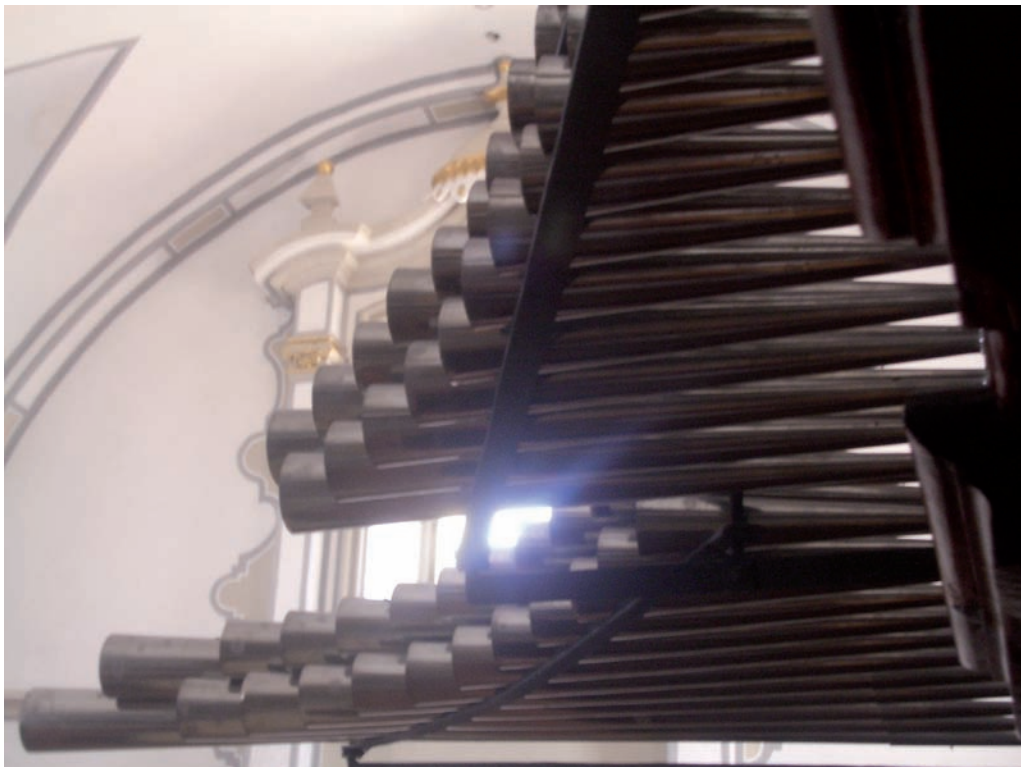

Fig. 4.- Canons dels registres de *Baxoncillo* i *Clarin*.

1539, febrer 24. Montesa.

Els jurats de la vila de Montesa acorden amb Pere i Gaspar d'Orna, àlies navarros, els capítols per a la construcció d'un nou orgue per a l'església parroquial

ARV, *Protocols notarial*s, sign. 1632

Bartomeu Navarro, notari

Die XXIII februarii, anno MDXXXVIII. Conexeran tots los qui la present carta de concòrdia y avinència veuran y legiran com nosaltres, en Johan Borga (sic), maior de dies, Loís Navarro, fill de Martí, e Johan Martí, fill de Johan, lauradors, vehins e habitants de la vila de Montesa, jurats en lo corrent any MDXXXVIII de la dita vila, en nom del dit offici de una part, e mestre Pere e Gaspar navarros, orgueners, habitants de la ciutat de València de la part altra, scientment e de bon grat, ab aquesta present pública carta, concordam, pactam e fermam entre nosaltres la concòrdia e avinència del tenor següent en, e sobre lo fer de hun orgue en la església parrochial de dita vila de Montesa en el per la forma següent, çò és:

Que nosaltres, dits mestre Pere, e mestre Gaspar navarros per pacte special, prometem y ns obligam a vosaltres dits en Johan Borja, maior, Loís Navarro e Johan Martí, en lo dit nom de jurats presents // e per la dita vila e singulars de aquella acceptants, fer dit orgue de sis palms a la cara, ab ses jambranes, tot de stany, conforme a hu que havem fet en lo monestir de la Çaydia de dita ciutat de València, e ab ses contres baxes de fusta de dotze palms de llargària, e axí mateix, les manches prometem fer de aluda de adop de guants, de largària de nou palms.

Ítem, a de sonar dit orgue flautat per sí, e orgue ple a soles, tancat lo joch a les spalles del dit orgue ab clau, e sonar per la part de dins;

Ítem, les portes pintades a l'oli, dins e de fora, çò és, dins, a la una part, la imatge de la coronació de Nostra Señora e a l'altra part, la assumció de la Mare de Déu, e a la part de fora, en la una porta, hun àngel sonant ab hun instrument, e en la altra porta, altre àngel sonant ab altre instrument, lo qual ha de ésser assentat, fet e sonat acabadament per al dia e festa de la Verge Maria de agost primer vinent del present any MDXXXVIII.

E per lo semblant, volem que quant lo dit orgue serà acabat e asentat, sia conegut per los músichs e mestres a beneplàcit de la dita // vila e/o jurats de aquella qui per temps seran, si és bo e rebedor, e si és fet juxta les presents capitulacions. E si per aquell serà conegut no ésser tal segons que ab lo present acte prometem, hagam a restituir e tornar les davall scrites noranta-sis lliures e la valia de l'orgue de dita vila, e cobrar lo que prometem fer.

Ítem, prometem donar bones e competens fermanses e seguretats a contentament e beneplàcit dels dits jurats, les quals se ham de obligar en restituir les dites quantitats en lo dits cars segons dessus és dit, e nosaltres, dits en Johan Borja, Loís Navarro e Johan Martí, en lo dit nom de jurats e per la dita universitat e singulars de dita vila presents y esdevenidors, prometem a vosaltres, dits mestre Pere e Gaspar navarros presents e acceptants e als vostres lo infrasegüent:

¹ Deven la revisió i correcció dels fragments en llatí a l'amabilitat de Xavier Serra Estellés.

Primerament, portar de dita ciutat de València a dita vila de Montesa lo dit orgue, ab tots sos arreus, a despeses pròpies de dita universitat;

Ítem, de mentres estareu en la present vila vosaltres y lo fuster que portareu en vostra companyia, vos prometem fer la // despesa francament e pagar lo dit fuster de mentres estarà en la dita vila;

Ítem, vos prometem donar e pagar noranta-sis lliures de moneda reals de València e lo orgue que de present tenim en dita església d'esta forma, çò és, en tres eguals terces, la primera après que hajau donat fermanses bastants a dit preu de dit orgue; la segona terça après que sia asentat lo dit orgue complidament ab tot son menester, e la tercera e última terça, a compliment e integra solució de dites noranta-sis lliures per tot lo mes de giner après següent de l'any MD quaranta.

E per açò attendre, observar e complir, tots nostres béns e de la dita universitat y singulars de aquella la una part a l'altra e l'altra a l'altra *ad invicem et vicissim* obligam, etc. *Actum in villa Montesie*, etc.

Presentes foren per testimonis a dites coses los reverent e honorable frare Martí Pérez, rector, e Pere Çamora, fuster, habitants de dita vila.

1539, agost 12.

Àpoca de l'orgue de Montesa

ARV, *Protocols notariales*, sign. 1632

Bartomeu Navarro, notari

Sit omnibus notum quod nos, Gaspar // et Petrus de Orna, alias navarros, organiste, civitatis Valencie habitatores, pro nunch in villa Montesie reperti, scienter et gratis ambo simul confitemur et in veritate recognoscimus vobis, honorabilibus Miquaeli Alcover, maiori dierum, Anthonio Arandiga et Johanni Borja, filio Anthonii, juratis anno presenti dicte ville Montesie, presentibus, et pro dicta vila et universitate Montesie acceptantibus quod dedistis nobis et solvistis nosque a vobis habuimus et recepimus voluntatibus nostris omnimode realiter numerando triginta duas libras et decem solidos², monete regalium Valencie, hoc videlicet modo: decem solidos ad complementum et integram solucionem prime tercie et solucionis, et residuas triginta duas libras secunde tercie et solucionis illarum nonaginta sex librarum precii orga- // ni per vos facti in ecclesia dicte ville Montesie, pro ut in capitulacione sive transacione dicti organi recepta per per notarium subcontentum latius videri potest sub die XXVIII mensis februarii proxime preteriti. Unde renunciamus scienter omni excepcioni pecunie predicte –non numerate et a vobis non habite et non recepte modo et forma predicte et pro dicta villa et nomine ipsius ut predicatur– et doli. Facimus inde fieri vobis dicto³ nomine de predictis trigintaduabus libris et decem solidis per notarium subscriptum presentem apocam de soluto. Quod est actum in villa Montesie, etc.

Testes honorabiles Johannes Borja, maior dierum et Johannes Navarro, nam maior, agricultores dicte ville Montesie habitatores.

² et decem solidos *sobrescrit amb signe d'enviament*.

³ *Corregit sobre: et*

1596, gener 31. Montesa.

Joan Aràndiga, Bartomeu Cascant i Miquel Fito, jurats de la vila de Montesa, encomanen a Agustí Comalada, orguener de la ciutat de València, la construcció d'un orgue per a la parròquia, d'acord amb els capítols que s'expressen

ARV, *Protocols notarial*, sign. 1688.

Lluís Navarro, notari.

Nos, Joannes Arandiga, Bartholomeus Cascant et Micha[el] Fito [jurati], in presenti anno millesimo quingentesimo nonagesimo sexto presenti ville Montese ex una, et Augustinus Comalada, organiste sive organiste // civitatis Valencie habitator, in presenti villa Montese repertus parte ex altera, scienter et gratis, cum hoc presenti publico instrumento etc, confitemur et in veritate recognoscimus una pars nostrum alteri et altera alteri ad invicem et vicissim presentibus acceptantibus et nostris [?] in et super organo per me, dictum Augustinum Comalada faciendo in ecclesia dicte ville fuerunt inter nos dictas partes facta convenita et concordata capitula thenoris sequentis:

Primerament, és estat pactat [conven-]gut y concordat per y entre les dites parts que lo dit mestre Agostí Comalada sia tengut y obligat segons [y] ab los presents capítols se obliga dins dos anys primer vinents y del present dia de hui en anant continuament contadors, fer un orgue en la església de la dita e present vila de / / Montesa, conforme lo que dit mestre Agostí Comalada ha fet en la església de la vila de Capdet.

Íttem, és estat pactat, clos, avengut y concordat per y entre les dites [parts], que lo dit mestre Agostí Comalada sia tengut y obligat segons que ab los presents capítols promet y se obliga fer lo dit orgue en la forma següent, çò és, entonació de dotze [pams], ab los registres y mistures següents, et

Primo, ab un flautat de stany en la cara de l'orgue, entonació de dotze palms natural en son registre;

Íttem, un registre de flautes tapades, octava del flautat;

Íttem, un registre de octaves del flautat;

Íttem, un registre de nasart a dotzena del flautat;

Íttem, un registre de quinzenes dobles;

Íttem, un registre de ple ab sis canons per punt, ab quinzenes, dotzenes, desinovenes y vintydosenes;

Yncorporats tots los registres, tindrà dotze canons per punt ab sos secrets en lo flautat y lo secret principal ab sos conductos per a passar lo vent del / / metall;

Íttem, set contrabaxos de fusta, entonació de vint-y-quatre palms, octava baixa del flautat en secret per sí;

Íttem, tres manches de nou palms de [llar]ch y tres de ample, de cordonans ensaginats y enllistoades per de fora, ab sos bastiments y canals y exercisis de manchar;

Íttem, un temblant, gayta, rosinyol y tabals;

Íttem, sis registres de ferro ab sos poms de boix tornejats;

Íttem, és estat pactat, avengut y concordat per, y entre les dites parts, que lo dit mestre Agostí Comalada sia tengut y obligat de posar tots los pertrets necessaris, axí de stany, plom, fusta, masoneria, cordonans, aludes, clavasons, ferro, fil de ferro, frontices, aygua cuyta y tot lo demés que serà menester per a fer y confinar lo di[t] orgue y posar-lo en perfició;

Íttem, és estat, pactat, clos, avengut y concordat per y entre les dites parts, que lo dit mestre

Agostí Comalada sia tengut y obligat segons que ab los // presents capítols promet y se obliga, donar lo dit orgue acabat y en sa perfició dins dos anys primer vinents y del present[*t*] dia de hui content dels dits jurats o sos successors vist y regonegut (*sic*) per persones expertes en l'art de organiste, conforme lo capitulat en lo antecedent capítol;

Íttem, és estat, pactat, clos, avengut y concordat per y entre les dites parts, que los dits jurats Juan Aràndiga, Berthomeu Cascant y Miquel Fito, jurats de la present vila qui ara són, y los que per temps seran, sien tenguts y obligats, segons que ab los presents capítols prometen y se obliguen, per a asentar los dit orgue, donar[*li*] asiento fet axí de algeps, fusta y apritador a ses pròpies despeses, y lo llens de les portes, veta y [adrés] per a clavar-lo. Y lo portar la obra de lo [dit] orgue fins la present vila sia a costa de aquella, y no del dit mestre Agostí Comalada.

Íttem, és estat, pactat, clos, avengut y concordat per y entre les dites parts, que los dits Joan Aràndiga, Bertomeu Cascant y Miquel Fito, jurats qui ara [són] y los qui per temps seran, hagen de donar estatge y habitació en la dita e present vila francha al dit mestre Agostí Comalada mentre's aquell estarà en la present vila asentant lo dit orgue, sia lo dit mestre Agostí Comalada franch de sisa de lo que comprerà per a obs de alimentar-se ell y sos criats.

Íttem, és estat, pactat, clos, avengut y concordat per y entre les dites parts, que los dits Juan Aràndiga, Berthomeu Cascant y Miquel Fito, jurats de la present vila qui ara són y los que per temps seran, sien tenguts y obligats seg[ons] que ab los presents capítols prometen y se obliguen, donar y pagar al dit mestre Agostí Comalada, huit-centes lliures, moneda reals // de València, per lo preu y manufactura del dit orgue, que és lo mateix preu que la dita vila de Capdet li ha donat per fer lo orgue en la església de aquella, y si de cas serà que lo dit mestre [A]gostí Comalada se haurà concertat [en] mens quantitat de les dites huit-centes lliures, sia llevat de aquelles y no sien tenguts ni obligats donar-li més quantitat de allò que s'haurà concertat per fer lo orgue en dita vila de Capdet. Y si cas fes que lo dit mestre Agostí Comalada es concerta en més quantitat de les dites huit-centes lliures ab los jurats de la vila de Capdet, los jurats de la present vila no sien tenguts ni obligats donar-li ni pagar-li per manufactura de lo or[gue] de la present vila si tan solamente les dites huit-centes lliures, les quals se li hagen de donar y pagar en [mo]do y forma que en lo capítol davall escrit se dirà y especificarà.

Íttem, és estat, pactat, clos, avengut // per y entre les dites parts, que los jurats qui ara són y per temps seran de la dita e present vila de Montesa, hagen de donar y pagar al dit mestre Agostí [Co]malada, organiste, les dites huit-centes lli[ures] en lo modo y forma següent: és, a saber, cent cinquanta lliures de bestreta, les quals li hagen de donar y pagar al dit mestre Agostí donades primer fiançes per aquell, axí per seguretat de la confectió del dit orgue, y que lo dit mestre Agostí Comalada sia tengut y obligat segons promet y se obliga pendre lo orgue vell que hui està en la església de dita vila en preu de cinquanta lliures; dos-centes lliures asentat que haurà lo dit mestre Agostí Comalada lo orgue en lo loch que dits jurats determinaran; dos-centes lliures del dia que asentarà lo dit orgue en un any, y les restants dos-centes lliures de dit dia que asentarà lo dit orgue en dos anys. Y si cas serà que lo dit mestre Agostí Comalada // no donara acabat lo dit orgue dins los dits dos anys com desús està capitulat, estiga en libera facultat dels jurats que *illo tempo* seran de dita e present vila, allargar les pagues conforme lo que dit mes[tre] Agostí Comalada dilatarà en acabar y asentar aquell.

Íttem, és estat pactat, avengut y concordat per y entre les dites parts, que aquelles *singula suis singulis referendo* compliran y efectuaran lo contingut en lo present acte de capitulació, sots pena de cinquanta lliures moneda reals de València, pagadores per la part inobedient a la part obedient per pena e interés *ratto pacto manente*.

Íttem, és estat pactat, clos, avengut y concordat per y entre les dites parts, que los capítol[s] apocats en lo present acte de capitulació [y] [?] de aquells sien [?] ab sumissió y renúnciació de propi foro,

variació de juhí y altres clàusules oportunes, les quals les dites parts per pacte especial // volen haver per [?] y aposades en cascú dels dits capítols tan llarga y complidament com estaran continuades en lo present acte de capitulació [y] concòrdia.

Quibusquidem capitulis, lectis et publicatis, et per nos omnes predictos perceptis et intellectis, promittimus et fide bona convenimus una pars nostrum alteri et altera alteri ad invicem et vicissim ut supra presentibus acceptantibus et [?] ac etiam juramos ad Dominum Deum contra predicta et in presentis capitulis et eorum quolibet contenta pactata et concordata non facere [?] pacto aliquem venire facere immo ea omnia et singula adimplere et complere que ad quemlibet nostrum [?] [forat] expectant pro ut superius [forat] sub pena mille solidorum ratto pacto etc, fiat etc, largo modo etc, et pro predictis omnibus et singulis etc, nos dictis Joannes Arandiga, Bartholomeus Cascant et Michael Fito, jurati omnia bona et jura [forat] ite ville Montesie obligamus, et ego, dictus Augustinus Comalada omnia bona et jura [forat] obligo etc. Quod est actum in villa Montesie, etc. Testes Martinus Ortega, operarius ville, et Ausiasius Primo, agricola dicte ville Montesie habitatores.

1744, gener i. Montesa.

Fra Vicente Juan, frare barbut de l'orde de Montesa, exposa en nom de Martín de Usarralde, factor d'orgues, les característiques que ha de tindre l'orgue que es fabricarà a l'església parroquial de Montesa

ARV, *Protocolos notariales*, sign. 2039

Antonio Sánchez, notari.

Edit: CERDÀ; J., "Un orgue de Martín Usarralde...", *cit.*, pp. 380-385.

Sépase por esta escritura, que por su tenor yo, frey Vicente Juan, freyle de la obediencia de la orden de Nuestra Señora de Montesa, en nombre de Martín de Usarralde, factor de órganos de la ciu[dad] de Valencia vecino, según consta de mi poder por el que pasó ante el presente escrivano en el d[í]a onze de noviembre del año próximo pasado mil setecientos [cuaren]ta y tres. Digo, que por quanto está convenido y concordado con los señores frey Joseph Carbonell, de la orden de Montesa, cura de la yglesia parroquial de dicha villa, Joaquín Arándiga, alcalde ordinario, Vicente Borja, Pedro Terol y Joseph Terol de Francisco, regidores de dicha villa, con asistencia de Joseph Llopis, síndico y procurador general de dicha villa, que dicho Martín de Usarralde, mi principal, ha de hazer y fabricar un órgano de música para la yglesia parroquial de dicha villa, por sus manos o por manos de oficiales de su satisfacción, según los capítulos que para ello han sido firmados, que a la letra son del serie y tenor siguiente:

*Capitulación para el órgano que se intenta fabricar en la yglesia de
Nuestra Señora de la Asunción de la villa de Montesa.*

Primeramente, 1, un flautado mayor de entonación de doze palmos, todo de me[ta]l, repartido en castillos a la cara de la caja que se le diere en traza al factor arquitecto, son caños quarenta y siete. 47.

2. Ítem, un flautado violón, los diez baxos de madera y los restan[te]s de metal, unísonos al mayor, son caños quarenta y siete. 47.

3. Ítem, una octava de metal, todo a las dos mano[s], [s]on caños quarenta y siete. 47.

4. Ítem, una dozana de metal, son caños quarenta y siete. 47.
5. Ítem, una qui[nz]ena de metal con 19, son caños noventa y quatro. 94.
6. Ítem, [un] lle[no] que constará de [quatro] caños por tecla, su guía en 22ena d[o]blada con sus co[m]puestas y reiteracio[nes] a lo // [fol.IV.] moderno, son caños ciento ochenta y ocho. 188.
7. Ítem, una címbala de quatro caños por tecla, [u]na en 22^a, dos en 26^a y otra en 29^a, son caños ciento ochenta y ocho. 188.

Nazardos.

8. Ítem, un nazardo en dozana de metal, de las dos manos, son caños quarenta y siete. 47.
9. Ítem, un nazardo en 15^a de metal, de las dos manos, son caños quarenta y siete. 47.
10. Ítem, un nazardo en diez y setena de metal, de las dos manos, son caños quarenta y siete. 47.

Mano derecha.

11. Ítem, una corneta magna de siete caños por tecla, con su secretillo aparte, que suban conductos del secreto mayor en la elevación más conveniente al puesto y lugar, caños 168.
12. Ítem, un registro de clarines de mano derecha, que tendrá su asiento a la cara a testa del secreto mayor, con tablón acanalado en una orden, con todo lo conven[ien]te a dicho registro, son caños veinte y quatro. 24.
13. Ítem, un registro de baxoncillos de mano hizquierda, que ocupará en línea orden con los clarines en el mismo tablón a la testa del secreto mayor, con todo lo co[n]veniente, son caños veinte y tres. 23.
14. Ítem, un registro de trompetas reales de las dos manos de metal, acomodadas dentro de la caxa en el secreto mayor, a donde bien le pareciere al factor organero, que estén de modo que se puedan afinar con facilidad siempre que fuere menester, son caños quarenta y siete. 47.
15. Ítem, dos timbales, uno en de la sobre y otro en ala mire de madera, con sus movimientos a los dos pies, son caños quatro. 4.
16. Ítem, se advierte que toda la cañutería arriba expresada [ha] de ser de metal de estaño, con sola la tercera parte de mezcla de plomo, dados de voz iguales, con entereza, sin cascabelear. Y así mismo que tenga toda la cañutería a[qu]ellas groces [?] que l[e] corresponde a la magnitud de ella, y [a] los registros de lengua se advierte que las canales y l[e]nguas sean de latón del grueso que le corresponde a ca[d]a una, con l[o]s muelles y templadores de ylo de yerro.

Maderas.

17. Ítem, un sec[r]eto de m[a]dera vieja, con quarenta y siete canales rebaxadas a lo moderno, con sus trepas y registros [...] según // [fol.2] pide el arte, con sus bentillas y tirantes a lo moderno, para que no se perciba el ayre por el menor resquicio.
Un teclado con las uñas de las blancas de hueso y las negras de éva[no], con todo lo necesario a los movimientos del teclado.
18. Ítem, ocho contras de madera, su entonación de doze palmos, abiertas con su secretillo aparte junto con los timbales y los movimientos a los pies y tres fuelles con lo largo y ancho que pide en su proporción la cañutería ar[riba] dicha.

Y para que no aya duda en lo que fuere necesario para dicho órgano, no se pone por menudo pieza por pie[za] [...], que el factor estará obligado a cumplir en el todo. Y en qualquier parte que faltare a lo que pide el arte y dar la obra vista y reconocida a satisfacción de la parte.

Y asimesmo, que al factor se le aya de dar una casa competente para poder trabaxar durante la obra. Y que aya tres camas en ella, con todo lo necesario.

Y que la villa se esté obligada a darle la caxa puesta en su lugar, capaz para poder plantar dicha obra y que se aya de portear a expensas de la villa toda la obra.

Y que todas las escrituras corran por cuenta de la villa, dándole al factor la copia que necesite.

Con los quales dichos capítulos, en nombre de dicho Martín de Usarralde, me obligo a que dicho factor hará dicho órgano para dicha yglesia y le dará hecho y afinado con [to]da perfección para Nuestra Señora de Agosto que vie[n]e de este presente año que empieza mil setecientos quarenta y quatro o antes si puede ser, por lo qual dicha obra se le han de pagar a dicho factor o a quien su drecho representare, setecientas libras de buen[a] moneda en esta forma: ducientas y sete[n]ta libras de con[t]ado, esto y ciento veinte y cin[c]o libras que ya ti[e]ne recibidas dicho factor de mano de Joseph Fito, menor. Y cient[o] quarenta y cinco libras que se le entrejan a dicho frey Vicente [J]uan, de las quales se da por entreja[do] a su volunta[d] y renuncia a la excepción de la *non numerata*, leyes de la [...].

Y treinta libras que se le pajarán luego que esté conc[lu]ido dicho ór[g]ano, dexándolo afinado en toda p[er]fección. Y las resta[n]tes q[u]atrocientas libras se le han // de pajar dentro de ocho siguientes contadores del día de la Virgen de Agosto de este año en adelante, a razón de cinquenta libras en cada un año y día, hasta que estean enteramente satisfechas y pajadas las dichas quatrocientas libras al cumplimiento de dichas setecientas libras que está convenido haverse de pajar por dicho órgano, según la ob[li]gación otorgada por diferentes particulares de dicha v[illa] ante el presente escrivano en el día onze de noviembre de dicho año pr[ó]ximo pasado mil setecientos quarenta y tres.

Y en caso que dicho factor principal no hiziere dicho órgano para Nuestra Señora de Agosto de este año, permite que a su costa se busque maestro de toda satisfacción y que le acabe y haja según[n] lo capitulado. Y si no huviere bastante en lo que está ajustado [...] [...] al dicho maestro se oblija a que dicho su principal pajará [lo] [que] faltare luego que se acabe dicha obra con mas los daños e intereses que de la dilación se siguieren.

Y si dicho órgano no estuviere de toda satisfacción, permite que se vea por maestr[os] de ciencia y conciencia y si de sus declaraciones constare no estar dicho órgano según lo capitulado y no conforme a la dicha obligación, lo remediará hasta dexarle con toda perfección y sin fealdad ni falta alguna, o bolverá a hazer de nuevo a costa de dicho factor su principal y a ello se le apremie por todo rigor y por lo que importare y las costas de la cobranza de ello se le execute con todo esta escritura y el juramento de quien fuere parte en que lo difiere y sin otra prueba ni liquidación aunque se requi[er]a. Y para su firmeza, oblija la persona y bienes de dicho su principal havidos y por haver.

Y estando [presen]te Bernardino Primo, ciudadano, vecino de dicha villa, obliga qu[e] se constituye p[or] fiador real y llano del dicho Ma[r]tín Usarr[al]de, factor de órganos, principal del dicho frey Vicente Juan y se oblija c[on] el [...] *insolidum*, renuncia[n]do las leyes *de duobus reis debendi vel autentica presente hoc* [?] y el benefici[o] a la división y [...] y demás [...] mancomunidad y [?] a hazer y cum[p]lir todo [...] se ha [...].

[Y] cumplir [?] dicho frey Vicente Jua[n] po[r] dicho [...] ni defecto [...] el sin que par[a] [ello] sea nece[sa]- // [fol.2v.] rio mayor prueba que el, mandarlo a este otorjante por escrito de palabra o en

otra forma, aunque no se aya hecho esta diligencia ni o[t]ra de derecho con el susodicho, para que [?] todo este remedio y beneficio renuncia haziendo de carta [?] agena suya propia.

Y para que se perjudique lo prometido por ello, frey Vicente Juan lo ha por repetido de nuevo, de *verbo ad verbum*. Y para cumplirlo hizo obligaci3n de su persona y bienes havidos y por haver.

Y [...] los dichos se~nos frey Joseph Carbonell, retor, Joaqu3n Ar3n[d]lga, alc[a]lde ordinario, Vicente Borja, Pedro Terol y Joseph Terol, regi[dores] [de] dicha villa, otorgan que haviendo oydo y entendido lo relacionado por el dicho frey Vicente Juan en dicho nombre, sobre el concierto y obra de dicho 3rgano para la yglesia de dicha villa, lo aceptan en todo y por todo y se oblijan a que tendr3n hecha la caja para poderse plantar dicho 3rgano a su tiempo.

Y le dar3n casa competente para poder trabaxar el tiempo que durase la obra, con las tres camas que pide y dem3s necesario. Y [portear] a expensas de la villa toda la obra. Y que se le pajar3n luego que est3 concluydo el 3rgano las treinta libras que se le faltaran a dar el cumplimiento de las trecientas libras que est3 convenido haversele de pajar de presente y acabada la obra y las restantes quat[ro]cientas libras se le pajar3n dentro de los dichos ocho a~os [d]espu3s de concluydo dicho 3rgano, a raz3n de cinqüenta libras en cada un a~o, que la primera paga ser3 en Nuestra Se~ora de Agosto del a~o que viene de mil setecientos quarenta y cinco y as[3] en adelante, hasta que estean pajadas dichas quatrocienta[s] libras, seg3n la citada ob[l]ijaci3n, [...] por diferentes particulares por ante escrivano.

Y am[b]as partes cada una por lo que le toca, a cumplir [...] justicia de su magestad cada uno por su fuero, para que les apre[m]ien como por ser [...] pa[r]a en cosa juzgada y c[o]nsen[ti]da.

Y renuncian las [...] [...] en la gener[al] del de[r]echo en [f]horma. En su [...] [nota]rio obtinjan la presente ante el escrivano y testigo[s] suso- // [fol.3.] escritos.

Fecha en la Casa Abad3a de dicha v[i]lla de M[on]tesa, al primero d3a del mes de enero de mil setecientos quarenta y quatro a~os, siendo presentes por testigos Ju[a]n Ballester y Pasqual Ballester, de dicha villa de Montesa vecinos. Y de los dichos rubricantes que yo el escrivano doy fee que conozco, los que saben escribirse firmaron.

Frey Vicente Juan [firma i r3brica].

Ante mi, Antonio S3nchez, escrivano [firma i r3brica].

Fe d'errates¹

Pàg. 86.

Una vegada disposats els mitjans de finançament, s'optà per contractar els servicis de l'orguener Martín de Usarralde. Junt a **Nicolás** Salanova i Tomás Grañena, Usarralde havia format part d'una factoria d'orgues integrada pels tres mestres orgueners,

Pàg. 91.

15. Ítem, dos timbales, uno en **delasolre** y otro en **alamire**, de madera, con sus movimientos a los dos pies, son caños quatro. 4.

16. Ítem, se advierte que toda la cañutería arriba expresada [ha] de ser de metal de estaño, con sola la tercera parte de mezcla de plomo, dados de voz iguales, con entereza, sin cascabelear. Y así mismo que tenga toda la cañutería a[qu]ellas **voces** que l[e] corresponde a la magnitud de ella, y [a] los registros de lengua se advierte que las canales y l[e]nguas sean de latón del grueso que le corresponde a ca[d]a una, con l[o]s muelles y templadores de ylo de yerro.

17. Ítem, un sec[r]eto de m[a]dera vieja, con quarenta y siete canales rebaxadas a lo moderno, con sus **tapas** y registros [...] según // [fol.2] pide el arte, con sus bentillas y tirantes a lo moderno, para que no se perciba el ayre por el menor resquicio.

¹ El nostre agraïment a l'orguener Luis Miguel Rico Sala.